

SOUČASNÝ STAV A PODOBA TRADIČNÍHO STAVITELSTVÍ NA MORAVSKÝCH KOPANICÍCH

Olga Floriánová, Slovácké muzeum, Uherské Hradiště

Jedinečné horské prostředí kopaničářských sídel s rozptýlenou zástavbou, krajina kultivovaná lidskou činností, výrazné kontrasty ve stavitelství a pořád ještě převládající soulad staveb s krajinou dávají této oblasti osobitý a neopakovatelný ráz.

Slovácké muzeum v Uherském Hradišti se v letošním roce v rámci grantového úkolu ministerstva kultury nazvaného *Identifikace a dokumentace tradičního lidového stavitelství ve Zlínském kraji I. Uherskohradištsko* zabývalo také dokumentací současné podoby tradičního stavitelství moravských Kopanic. Při realizaci výzkumu bylo z této oblasti pořízeno na dva tisíce fotografií a zdokumentovány desítky tradičních objektů. Ze získaného materiálu vychází i tento příspěvek.

Moravské Kopanice jsou podoblastí Slovácka, nalézající se v jeho východní části na moravsko-slovenské hranici, v horském prostředí Bílých Karpat s dominantou hory Chabové (751 m n. m.). Tvoří je centrální obec Starý Hrozenkov v údolí Krátkovského potoka a kolem něho vesnice Žitková, Vyškovec, Vápenice a Lopeník, jejichž chalupy jsou rozesety po svazích a hřebenech Bílých Karpat mezi vrchy Lokov (738 m n. m.), Vlčí vrch (632 m n. m.), Mikulčín vrch (799 m n. m.), Přísloup (711 m n. m.), Vyškovec (794 m n. m.), Kykula (746 m n. m.), Machnác (771 m n. m.), Malý Lopeník (881 m n. m.) a Velký Lopeník (911 m n. m.). Tento národopisný region vždy přitahoval odbornou pozornost svou zajímavou a svéráznou podobou tradiční lidové kultury. Osobitým charakterem se zde vyznačovalo i tradiční lidové stavitelství. V odborné literatuře se jím zabývali poprvé již v roce 1892 František Dobiáš, dále pak ve svých pracích například Lubor Niederle, Otakar Máčel, Josef Vajdiš, Antonín Kuriál či Josef Jančář nebo Jiří Pavelčík.¹

Sídelní krajina a charakter zástavby

Horské prostředí sídelní krajiny moravských Kopanic rozhodujícím způsobem ovlivňuje charakter zdejší zástavby, která se od předcházejících období nijak zásadně nezměnila. Soustředěný typ zástavby, podobně jako ve většině obcí Slovácka, má pouze Starý Hrozenkov, kde se domy, postavené těsně vedle sebe, táhnou podél hlavního silničního tahu na Slovensko. Ostatní obce vytvářejí **rozptýlenou zástavbu** jednotlivých usedlostí, jež leží zhruba uprostřed k ní náležejících pozemků–kopanic. Typologicky představuje Starý Hrozenkov návěsné ulicovku s traťovou pluzinou. Žitková, Vápenice, Lopeník a Vyškovec mají podobu **dvorcové vsi s pluzinou scelených úseků**.² Kopanice byly osídlovány pravděpodobně od konce 17. a počátku 18. století.³ Možnost vykloučit les a založit si kopanici poskytl novým kolonizátorům z východní oblasti tehdejšího Uherska majitelé světlovského panství. Zbýlé úzké pásy původního lesního porostu oddělovaly od sebe jednotlivé sousední kopaničářské pozemky, tvořené drobnými poličky a menšími pastvinami.⁴ Vytvořily tak malebné mozaiky v horské lesnaté krajině Bílých Karpat. Tento krajinný ráz i urbanistická struktura moravských Kopanic zůstaly prakticky zachovány doposud. Dřívější pole dnes téměř plně nahradily pastviny, které jsou většinou ohrazeny elektrickými ohradníky. V nich se pasou stáda skotu, ovcí nebo i koní. Spásáním porostu dobyt看em je v dnešní době velice vhodný způsob, kterým nynější vlastníci kopanic udržují své rozsáhlé travnaté pozemky. I přesto, že u hrazení pastvin převažují elektrické ohradníky nad tradičními dřevěnými ohradami, podtrhuje hrazení pastvin s pasoucím se dobyt看em charakter horského rázu zdejší sídelní krajiny. Tradiční kopaničářská stavení se ukrývala mezi stromy ovocných sadů i soliterních

vzrostlých stromů – ořešáků, jasanů, jírovců, lip, buků a jiných, které se sázely v bezprostřední blízkosti staveb. I dnes shluky vzrostlých starých stromů prozrazují lidské příbytky. V blízkosti obydlí lze také stále vidět vysoké stohy sena navršené kolem *koparů*. Byly a nadále jsou pro kopaničářskou krajinu výrazným a charakterizujícím prvkem. Osobitý ráz zdejší sídelní formy dotváří nyní, stejně jako dříve, síť úzkých chodníků i více či méně zpevněných cest, které spojují mezi sebou jednotlivé usedlosti. Hlavní přístupové komunikace jsou však dnes asfaltové. Nevelké množství jednoduchých sakrálních objektů – zvoniček na návrších, drobných křížků či svatých obrázků – představuje i nyní neodmyslitelnou součást kopaničářské krajiny.

Původní lidová architektura

Tradiční objekt lidového stavitelství moravských Kopanic podle typologie Václava Frolce prezentoval karpatský typ domu v jeho kopaničářské variantě. Základním stavebním materiálem bylo dřevo, zvláště listnatých stromů, z kterého se roubenou konstrukcí budovaly obytné dvojprostorové, někdy i pouze jednoprostorové chalupy. Byly štítově orientované s valbovou střechou pokrytou došky z rezné (žitné) slámy. Okenní i dveřní otvory do domu se z úsporných důvodů vytvářely malé. Jednoduchá, jednotabulková okna propouštěla do místnosti jen velmi málo světla. Uvnitř byl prostor členěn na síň – pitvor, přes který se do usedlosti vstupovalo a kde byla uskladněna také úroda, potřebné nářadí a případně se zde chovala i domácí zvířata. Jedinou obytnou místností byla jizba, do níž se vcházelo z pitvoru. V jizbě početné kopaničářské rodiny vařily, stolovaly i nocovaly. Otopný systém představovala pec s odvodem kouře *sopúchem* (dymníkem) na půdu. Byla situována v jizbě a sloužila k pečení, vaření (na otevřeném ohništi, později na plotně) i k vytápění místnosti. Dřevěné roubení kopaničářských staveb se stalo zvykem ukrývat pod hliněnou, bíle zalíčenou omítkou – do *kožucha*. Obytný dům doplňovaly chlévy, *šustníky* na uskladnění listí jako podestýlky pro dobytek, někdy také seníky nebo stodoly. Pokud stodoly či seníky chyběly, seno se ukládalo v blízkosti usedlostí kolem dlouhých tyčí – *koparů*. Dvory usedlostí se uzavíraly ploty nebo zůstávaly polouzavřené. Jejich zástavbu tvořily chlévy a krmníky, volnou část obvykle ohrazovalo dřevěné či proutěné oplocení. Stodoly, pokud k usedlosti patřily, se nacházely bokem, mimo prostor dvora. Stavení chudých kopaničářů, k nimž nepříslušely žádné hospodářské objekty, pak stávaly samostatně, nevytvářely dvorové prostranství.

Na konci 19. století se začaly vedle dřevěných staveb objevovat také stavby hliněné.⁶ Z hlíny se stavěly především obytné jednotky, ale budovaly se z ní i chlévy pro dobytek. Drobné krmníky pro vepra, kurníky pro slepice se v mnoha případech nadále roubily ze dřeva. Hliněné domy byly konstruovány tzv. *nabíjenici* nebo později i nepálenými cihlami – *kotovicemi*. Jejich tektonika vycházela z dřevěných staveb a v zásadě se od nich nelišila.

Současná podoba tradičního stavitelství

Přestože současná podoba stavitelství moravských Kopanic je již velkou měrou poznamenána přestavbami, modernizacemi i novou výstavbou, přinesl výzkum poměrně překvapující zjištění, že i v dnešní době existuje množství staveb, které nesou mnohé atributy původního tradičního stavitelství, nebo na něj navazují, byť ty dřevěné z 19. století se již nezachovaly. Vývoj tradičního stavitelství Kopanic popsal ve svém příspěvku z roku 1960 také Josef Jančář.⁷ Jeho závěry potvrdil a dále rozšířil i stávající terénní výzkum.

Nynější podoba dochovaných tradičních staveb se vytváří od konce 19. století až zhruba do 60. let 20. století. Významnější stavební inovace se na Kopanicích projevují v průběhu první poloviny 20. století. Od 60. let 20. století se pak začínají objevovat zcela nové, místní tradici cizorodé formy. Architektonický vývoj neprobíhal na Kopanicích plynule, ale jak je pro tuto oblast příznačné, spíše nerovnoměrně. V jeho průběhu docházelo k častým regresím – návratům k předcházejícím, archaickým stavebním formám,⁸ kdy se například na jedné straně už stavěly moderní typizované patrové domy s patřičným příslušenstvím, a na

Sídlní krajina moravských Kopic s patrnými hranicemi jednotlivých pozemků – kopic. Žitková – Pitínské paseky 2007.

Žitková v zimním období. 2008.

Usedlost čp. 68 – štítově orientovaná, dvouprostorová nabíjanice, do pravého úhlu chlévy skryté v podsíně, před ní plaňkový plotem ohraničené hnojiště, střecha usedlosti valbová, krytina plech, eternitová břidlice, v pozadí roubená stodola. Usedlost doplňuje vzrostlý strom – jasan. Vápenice 2007.

Usedlost čp. 68 – boční pohled na obytnou část, pod omítkou jsou znatelné jednotlivé vrstvy nabíjené hlíny. Ukázka zasazení stavby do svahu. Vápenice 2007.

Usedlost čp. 29 – trojprostorové stavení z nepálených cihel. Žitková–Koprvasy 2007.

druhé straně se ještě budovaly jednoduché dvouprostorové roubené objekty. Architektonický vývoj této oblasti je dále charakterizován přežíváním některých starobyklých stavebních elementů z dob tradičního způsobu života a zároveň, pod vlivem dobových inovačních procesů, i uplatňováním nových stavebních forem. Na moravských Kopicích z důvodu izolovanosti prostředí, špatné komunikační a dopravní dostupnosti probíhaly inovační procesy vždy se značným zpožděním za ostatními oblastmi Slovácka. Neprojevovaly se přitom v plné své míře, ale byly přejímány jen určité prvky, které byly pro dané podmínky akceptovatelné. Tak se vytvořily velké kontrasty mezi charakterem tradičního vesnického stavitelství v nížinných oblastech Slovácka a horské oblasti moravských Kopic. Zatímco v nížinách se v první polovině 20. století rozvíjelo zděné stavitelství do dekorativních forem, na Kopicích dosud přežívaly starší stavební postupy.

Pro stavitelství moravských Kopic je charakteristická velká rozmanitost a kombinace použitého materiálu. Vzhledem k velmi chudým poměrům a nutnosti soběstačnosti obyvatel dochází při budování staveb k využití doslova všeho, co je k dispozici. Proto v mnoha případech se kombinuje dřevo, kámen, hlína a později i pálené cihly. U roubených stavení lze například nalézt vnitřní příčky zbudované z hliněných nepálených cihel nebo i kombinace stavby z jedné třetiny roubené a ze dvou třetin zděné. Je zřejmé, že hlavním kritériem pro realizaci stavby na Kopicích byla dostupnost a funkčnost materiálu a vzniklé konstrukce.

Hliněný dům

V terénu je dochováno nejvíce objektů tradičního stavitelství z nepálené hlíny. Nejstarší z nich byly budovány již v 19. století (*nabíjenice*), novější (*kotovicové*) pocházejí přibližně z první poloviny 20. století. Na Kopicích hliněné stavitelství vychází především z místních potřeb a navazuje na stávající dřevěnou architekturu. Je jednoduché a účelné, splňující životní požadavky místních obyvatel. Zdobnost se prakticky nerozvinula.

Z hlíny se staví především obytné jednotky, ale v mnoha případech se z ní budují i chlévy pro dobytek. Drobné krmníky pro vepře, kurníky pro slepice jsou obvykle roubené. Hliněné domy jsou konstruovány tzv. *nabíjenici* nebo později i nepálenými cihlami – *kotovicemi*. Některé objekty jsou kombinované z nabíjenice a kotovic. Obdélníkový půdorys domů i jejich štítová orientace zůstávají zachované. **Střecha** se postupem doby přeměňovala z valbové na sedlovou a vytvářela **štíty**, nejčastěji s dřevěným bedněním. Obvykle jsou desky bednění kladeny svisle. Zajímavostí na Kopicích však je, že mnohé štíty obytných objektů z první poloviny 20. století jsou vytvářeny z širokých, nehraněných desek, kladených horizontálně. Desky jsou přitom překládány přes sebe, aby se překryly škvíry, vznikající mezi nerovnými hranami desek. V první polovině 20. století se postupně začíná proměňovat i **střešní krytina**. Původní slaměné došky nahrazuje eternit, cementové tašky, plech i pálená krytina. Na Kopicích se využívalo vždy toho, co bylo nejvíce dostupné a nevyžadovalo velkou finanční náročnost. Krovy domů jsou obvykle krokrové, v některých případech s ozdobně profilovanými přečnívajícími podkrokovými trámy nebo krajními krokvy ve štítě (např. Žitková čp. 79, Vápenice čp. 41 nebo čp. 11 Lopeník).

S proměnou stavebního materiálu se počaly proměňovat i některé další atributy tradiční kopaničářské architektury. V hliněných domech se zvětšují **okenní a dveřní otvory**. Vstup do usedlosti uzavírají jednoduché svlakové dveře s krabicovým typem zámku. Dveře se však již neotáčejí pomocí tradičních běhounů s čepy, ale jsou upevněny na kovových závěsech – *pantech*. V interiéru se více prosazují jednoduché, řemeslně zhotovené dveře rámové s výplněmi. I na příkladu proměny výplní otvorů je patrné, že inovační procesy na Kopicích časově nekorespondovaly s inovačními projevy v rozvinutějších nížinných regionech, kde se v tomto období první poloviny 20. století již objevují novější a zdobnější typy oken a dveří (ty jsou zde již rámové konstrukce).

Okna převládají zdvojená, šestitabulková nebo jednoduchá okna dvoudílná, někdy i trojdílná, obvykle nevytváří podokenní desky. V oknech mnohých usedlostí jsou umístěny

Ochranný křížek za oknem usedlosti čp. 197. Žitková – Pí-tínské paseky 2007.

Velké změny se projevují v **otopném systému**. Jeho vývoj na Kopanicích je odlišný od ostatních oblastí Slovácka. Tradiční topeniště je prezentováno pecí v jizbě. Ty jsou ve 20. století bourány a nahrazovány sporáky v původním pitvoru, který se tak přeměňuje v kuchyni, do které se z jizby přeneslo vaření. V původní jizbě, z níž se stala místnost ke spaní, se topilo železnými kamny. Na Kopanicích je tak přeskočena jedna fáze vývoje otopného systému, tedy nedochází k přesunu otvoru pecí do síně a vzniku černých kuchyní, jako se to dělo jinde na Slovácku. Pece se zde proto začínají budovat v podobě samostatných staveb v blízkosti obytného domu. Se zánikem starých pecí zanikají i dymníky, které jsou nahrazeny zděnými komíny.

Novým prvkem u značného množství zděných staveb, ale i roubených, je **podsíněk**. Jeho budování je pro karpatský typ domu v tomto období příznačné.⁹ Představuje ho dřevěná bedněná konstrukce situovaná v podélné ose domu. V některých případech podsíněk natolik ukrývá část chalupy, že usedlost působí téměř jako nedobytná pevnost (např. Vápenice čp. 23). Důvodem jeho pořízování je ochrana objektu před nepříznivými vlivy počasí, zvláště v zimním období, kdy jsou kopaničářské usedlosti na dlouhou dobu zaváté sněhem. Za těchto nepříznivých podmínek podsíněk umožňoval majitelům stavení chráněný přístup ke vchodům do chlévů nebo také k suchému záchodu. V návaznosti na podsíněk u chlévů se umísťovalo hnojiště. Podsíněk byl využíván i jako pracovní nebo úložný prostor. Podsíněkem jsou opatřeny např. domy čp. 9, čp. 68, čp. 28, čp. 24, čp. 73 ve Vápenicích nebo čp. 1, čp. 219, čp. 195 na Žitkově.

drobné sakrální předměty – křížky, porcelánové sošky Panny Marie apod. Mají ochrannou funkci, aby lidský přibýtek nezasáhly živelné pohromy a vyhýbaly se mu zlé síly. Jsou rovněž projevem náboženského citění a hluboké víry obyvatel Kopanic.

Zástavba dvora je polouzavřená nebo uzavřená. Dvůr vymezují obytné a hospodářské stavby, které navazují na obytný dům, nejčastěji v pravém úhlu, a tak ho ze dvou až tří stran ohraňují. Čtvrtá strana zůstává volná, nebo ji uzavírá plaňkový plot s brankou či vysoké dřevěné bednění.

Dispozice hliněných staveb se většinou nezměnila. Obvykle ji tvoří dvě obytné místnosti, v některých případech jsou i trojprostorové. Dochází však ke změně funkčnosti obytných prostor. S proměnou otopného systému se původně nevytápěný pitvor, určený k ukládání produktů a náradí, mění v obytnou kuchyni, kde se vařilo, topilo a kde se odehrával společenský život rodiny. Z jizby se stává místnost určená ke spaní – ložnice. Pokud se vyskytuje třetí prostor, představuje ho, podobně jako v ostatních částech Slovácka, komora umístěná napravo od vstupní místnosti.

Dvůr usedlosti čp. 68 – podsíněk, hnojiště, krmníky pro vepře, králikárna, kamenné dláždění. Vápenice 2007.

Zástavba dvora usedlosti čp. 23 – dům do pravého úhlu obestavěný podsíněkem, rozpadajícími se krmníky a seník. Vápenice-Šagátky 2007.

Polouzavřená zástavba dvora čp. 219 z konce 30. let 20. století – roubená usedlost v *kožichu*. Žitková – Hutě 2007.

Ustedlost čp. 150 – dvouprostorová dispozice – kuchyně, ložnice. Starý Hrozenkov – Čjerné 2007.

Ustedlost čp. 69 – torzo roubeného objektu, štít sestavený s horizontálně kladených nehraněných desek. Žítková – Koprvasy 2007.

Ustedlost na čp. 79 – z roku 1953, dvouprostorová, roubená s diagonálně – klasovitě sestavených trámů, v kožichu. Žítková 2007.

Neobývaná usedlost To-
malových – interiér rou-
beného dvouprostorového
objektu. Žitková – Hutě
2007.

Roubený *chljévec* ve dvoře
usedlosti čp. 79 z roku
1947 – hliněná omítka
nahozená mezi *hrázdění*
ze silných větví, hrubé
svlakové dveře.

Tradiční stodola datovaná
rokem 1850 – nyní osa-
mocená, patřila k zanik-
lé usedlosti čp. 63. Žitková
– Koprvasy 2007.

Příčně průjezdná stodola ve dvoře usedlosti čp. 79 – sloupková konstrukce s trémovou výplní do drážek. Žitková 2007.

Kamenná, příčně průjezdná stodola u mlýna Petřivaldských čp. 32. Žitková 2007.

Krmníky pro vepře, nad nimi kurníky pro slepice a samostatně stojí králikárna ve dvoře usedlosti čp. 68. Vápenice 2007.

Roubený dům

Překvapujícím zjištěním výzkumu je, že na Kopicích zůstalo dosud zachováno i množství roubených staveb. Především jde o hospodářské objekty, ale nalézáme i poměrně značný počet obytných chalup. Nepocházejí však z 19. století. Jsou budovány později, většinou v první polovině 20. století a ani stavebně nejsou úplně totožné s objekty z 19. století. Přestože nesou téměř všechny atributy tradičních staveb předcházejícího období, projevují se i některé inovace, jež dávají novodobé roubené architektuře svůj charakteristický ráz.

Z tradiční stavební kultury se dále uplatňuje štítová orientace staveb na obdélníkovém půdorysu. Konstrukčně jsou roubené objekty i nadále budovány z **tvrdého, listnatého dřeva**, které se jen těžce otesávalo. Proto jsou spáry mezi nerovnými trámy vyplňovány hlinou. Roubené stavby se zakládají na **kamenných podezdívkách**, na něž se klade spodní, většinou velmi mohutný trám – podvalový, nesoucí váhu celé konstrukce. V nárožích jsou trámy spojeny tesařskou **vazbou na zámek**. Vazba na rybinu se zde, na rozdíl od valašských chalup, vyskytuje spíše výjimečně. Trámy jsou v konstrukci kladeny horizontálně. Při výzkumu se nám však podařilo najít doklad ojedinělého, netradičního kladení trámů diagonálně, klasovitě proti sobě. Jde o roubený dvouprostorový objekt s hliněnou omítkou na čp. 79, který na Žitkové zbudoval v roce 1953 jeho majitel Viktor Zemanovič.

Dřevěná konstrukce roubených kopaničářských domů je často ukrývána **pod hliněnou omítkou** – v tzv. kožichu. Hliněná omítka jednak pomáhá stavbu tepelně izolovat, a jednak zakrývá dřevo jako stavební materiál; objekt vypadá jako zděný. I v provedení omítky se u roubených kopaničářských staveb 20. století projevují nové postupy. Ve snaze po výraznějším zateplení stěn obytných stavení nebo i hospodářských objektů se začíná provádět silnější vrstva hliněné omítky, vřazovaná do jakési formy hrázdění z pevnějších větví, přibitých diagonálně na roubenou stěnu. U obytných staveb se takto upravená stěna ještě překrývá kompaktní svrchní omítkou, která se nakonec barevně zalíčila. U chlévů zůstává toto hrazení z větví v omítce patrné, nezakryté, a dává tak hospodářským objektům, které doplňují zástavbu dvora usedlostí, osobitý výraz (např. usedlost čp. 210 a krmník čp. 79 na Žitkové nebo suširna na ovoce u čp. 146 na Vápenicích). Hliněnou omítkou se upravují také dřevěné stěny interiérů.

Inovaci v provedení fasády se stává její **barevnost**. Dříve tradiční bílou nahrazuje v tomto období oblíbená modrá barva, ale mohla být použita i barva okrová, šedá nebo červenohnědá. Jedinou významnější snahou po estetickém ztvárnění venkovní fasády se stalo barevné rámování okenních otvorů tmavším barevným tónem (např. čp. 29 na Žitkové). Obliba modré se projevovala i v častém modrém provedení interiérových stěn. Jediným dochovaným dokladem snahy po tradičním výtvarném ztvárnění interiéru je primitivní výzdoba vnitřních stěn otisky štětkou u dnes už se rozpadající opuštěné roubené chalupy Tomalových na Žitkové.

Hospodářské objekty

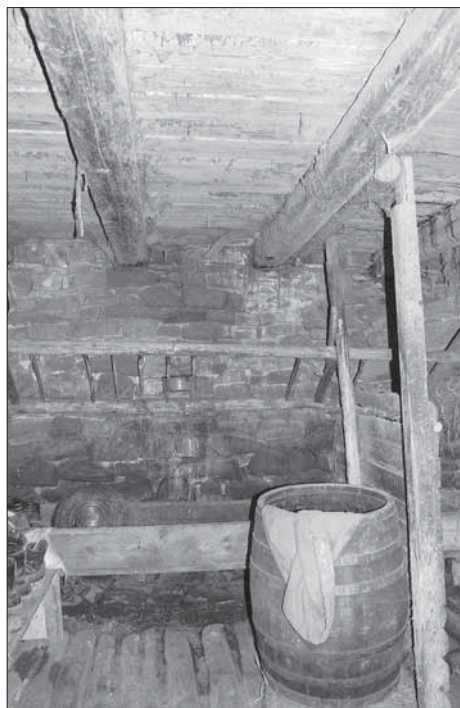
Na moravských Kopicích se dosud zachovalo poměrně značné množství tradičních hospodářských staveb. Důvodem je fakt, že hospodářské objekty nadále funkčně vyhovovaly podmínkám místního hospodaření, a proto můžeme i dnes u moderních domů nalézt původní hospodářské stavby – chlévy, stodoly, seníky, suširny na ovoce apod. Ani ony však nepředstavují tradiční objekty z 19. století, také je poznamenávají modernizační procesy první poloviny 20. století, spojené s vyšší úrovní rozvoje zemědělského hospodaření. To má vliv i na zvýšení počtu hospodářských staveb.

Stodoly a seníky

Stodoly a seníky se staví tradičně na obdélníkovém půdorysu. Starší vrstvu těchto staveb představují roubené objekty, situované obvykle mimo zástavbu dvora. Novější typy stodol se budují drážkovou konstrukcí horizontálně kladených desek nebo trámů do dřevěných sloupků. Vzácněji se vyskytují stodoly zděné z lomového kamene (např. u mlýna čp. 32 na

Detail trámové vazby *na zámek* u krmníků na čp. 68. Zhotovil majitel usedlosti. Vápenice 2007.

Interiér kamenného chléva usedlosti čp. 1 – dřevěné stání z *kuláčů*, žebřiny na seno, dřevěné koryto. Žitková 2007.

Původní sušárna na ovoce u usedlosti čp. 62. Od konce 19. století přestavovaná k bydlení. Poslední obyvatelé zde žili do 50. let 20. století, pak upraveno jako skladovací prostor. Žitková – Koprvasy 2007.

Žitkové nebo u čp. 28, čp. 34 a bývalého čp. 14 ve Vápenicích). Seníky jsou stavěny svislým bedněním prken do rámové konstrukce nebo přibíjením svislých prken na rámovou konstrukci. Zajímavostí je seník ve dvoře čp. 100 na Vápenicích, jehož stěny tvoří nehrané přes sebe svisle kladené desky na rámové konstrukci.

Stodoly a seníky pocházející přibližně z první poloviny 20. století se od svých původních předchůdců liší zvláště svou velikostí a objemem. Stavějí se jak v nedaleké vzdálenosti od usedlostí, tak i přímo v jejím dvoře. Na rozdíl od stodol z 19. století, které byly neprůjezdné a opatřeny jen menšími vrátky, jsou novější stodoly průjezdné a většinou se zvětšují i jejich vjezdy.

Další změnou u stodol a seníků, podobně jako u všech typů kopaničářských staveb, je přeměna valbové střechy v sedlovou se svisle bedněným štítem a nahrazení slaměných došků pevnou krytinou – plechem, azbestocementovými břidlicemi, cementovými či pálenými taškami.

Chlévy

Chlévy – *chjlévce* pro dobytek stavebně navazují na obytný dům, obvykle do pravého úhlu. Nejsou však přístupné z obytné části usedlosti, jako je tomu například u chlévových typů domů, ale jednotlivými vchody ze dvora. Chlévy mohou ve dvoře stát i samostatně. Nejpoužívanějším stavebním materiálem jsou *kotovice* nebo lomový kámen, ale vyskytuje se i množství chlévů roubených s hliněnou omítkou nebo jen zalíčené vápnem. U mnohých chlévů zůstal zachovaný i původní interiér s dřevěným kuláčovým stáním pro dobytek, žebřinami pro seno a dřevěným korytem (např. u čp. 1, čp. 7, čp. 79 nebo čp. 219 na Žitkové).

Chlévky, krmníky pro vepře jsou samostatně konstruované roubené drobné stavby s několika nízkými oddělenými chlívky uzavřenými jednoduchými dvířky. Nad chlívky jsou situovány kurníky pro slepice završené pultovou střechou. V blízkosti chlévů stojí samostatné kralikárny. Takto uspořádané chlévky lze nalézt u většiny dochovaných usedlostí, například u čp. 79, čp. 7, čp. 240, čp. 1, čp. 61, čp. 62 na Žitkové, nebo čp. 68 ve Vápenicích.

Sušírny na ovoce

Sušíren na ovoce se na Kopanicích zachovalo několik. Jsou obvykle roubené ze dřeva, nebo i zděné. Mají obdélný půdorys, sedlovou střechu s bedněnými štíty, krytinu tvoří pálená taška nebo plech. Stavěny byly v patričné vzdálenosti od usedlosti, pravděpodobně z obavy před nebezpečím vzniku požáru. Obvykle je stavba sušírny chráněna vzrostlým solitérním stromem. Sušírny sestávají ze tří částí. První představuje přístavek bedněný z desek a opatřený vrátky. Slouží jako manipulační prostor. Od části s pecí je oddělen příčkou – zděnou z pálených cihel či *kotovic* nebo roubený, v níž jsou situována nízká dřevěná dvířka. Těmi se vstupuje do prostoru, v němž uprostřed stojí samotná pec zděná z pálených cihel. U stěn se nachází konstrukce pro ukládání proutěných lísek s ovocem. Strop tvoří deskový záklop. Ostatní části stavby strop nemají, umožňuje se tak odvod kouře do podstřeší a ukládání dlouhých lísek. Třetí prostor, se samostatným vchodem, je umístěn na opačné štítové straně objektu. Od části s pecí je také oddělen příčkou, v které je situován otvor do pece, v němž se rozdělával oheň. Celý prostor sušírny je začouzený od kouře, neboť tyto stavby nejsou opatřeny komíny. Poměrně zchovalé sušírny lze nalézt například u usedlostí čp. 150 ve Starém Hrozenkově, u čp. 146, čp. 21 ve Vápenicích a u čp. 212, a čp. 204 na Žitkové.

Sklepy

U některých usedlostí inovovaných ve 20. století se budovaly a dosud zachovaly sklepy. Situované jsou v prostoru dvora nebo v jeho blízkosti, částečně nebo zcela zapuštěné do svahu. Stavebním materiálem se stává kámen. Sklep tvoří jeden úložný prostor, především pro uskladnění vypěstované úrody brambor nebo zeleniny. Sklepy doplňují usedlosti například u čp. 197, čp. 79, čp. 1 na Žitkové, u čp. 24 ve Vápenicích nebo u čp. 9 a čp. 141 na Lopeníku.

Samostatně stojící pec na chleba u usedlosti čp. 68 – z nepálených cihel prostor k pečení, ze dřeva je bedněný přípravný prostor. Vápenice 2007.

Zajímavě pojatá *kaplička* Panny Marie Lurdské je postavená v místě, kde se zjevovali vodníci a světloňoši. Žitková 2007.

Včelíny

Včelíny doplňují některé ovocné sady v nedaleké blízkosti obydlí. Mají podobu novodobých rámových úlů (např. u čp. 1 a čp. 79 na Žitkové). S tradičními klátovými úly jsme se v terénu již nesetkali.

Samostatné chlebové pece

Samostatně stojící chlebové pece lze dosud nalézt u některých kopaničářských usedlostí. Pece byly původně součástí interiérového vybavení jizeb. Potřeba pečení chleba s jejich odstraněním nezaniká. Pece se ve 20. století budují i nadále, ale jako samostatné objekty v nedaleké vzdálenosti od domu. Jde o drobné dvouprostorové stavby obdélného půdorysu se sedlovou střechou krytou nespalnou krytinou. Výška objektů je přibližně dvoumetrová. První část stavby je uzavřená dřevěným - bedněným přístavkem ke zděnému tělesu pece. V jeho čelní, štítové stěně jsou situovány dřevěné dveře uzavírané na dřevěný obrtlík. Tato část představuje manipulační prostor, kde je umístěn otvor do pece a kde se do něho vkládaly připravené pecny chlebového těsta. Také se zde uskladňovaly zásoby dřeva pro zatápění. Druhá část stavby je zděná (v pozdějším období z pálených cihel), představuje jí samotné uzavřené těleso pece s komínem umístěným na jeho konci, v protilehlé štítové stěně. Komín vystupuje ze zdiva zadní štítové stěny. Samostatné chlebové pece se například dosud zachovaly u usedlostí čp. 68 a čp. 28 ve Vápenicích.

Studánky

Potřebnou zásobu pitné vody představovaly na Kopanicích studánky. Studánkami, vyvěrajícími pramínky, stroužkami vody či potůčky je jejich horské prostředí poměrně hustě protkáno. Studánky se vyskytují v nedaleké vzdálenosti od usedlostí. Tradičně byly chráněny větvemi a haluzemi, nyní spíše novodobými materiály. Prameny vody bývají také vyvedeny do vodovodní trubky nebo do betonových skruží. V současnosti jsou vyvěrající prameny vody v některých případech svedeny i do menších nádrží, které využívají především chalupáři. Se studánkami se můžeme setkat například u usedlostí čp. 61, čp. 219, na Žitkové nebo u čp. 28, čp. 29 a čp. 53 ve Vápenicích.

Sakrální objekty

Drobné sakrální objekty se na chudých Kopanicích vyskytují v menší míře než v bohatších oblastech Slovácka. Příčiny, které vedly k jejich vzniku, jsou však obdobné jako jinde. Budovaly se na místech, kde se stala nějaká tragická událost nebo neštěstí, na místech působení tajuplných sil apod. Postavením posvěceného objektu se tato magická místa očišťovala. Dalším důvodem pořízení drobné sakrální stavby byla úcta a chvála k božské autoritě. Typologicky se zde vyskytují zvonice, kříže, svaté obrázky, drobné památníky a dřevěné drobné *kapličky* na sloupku. Nesetkali jsme se s božími mukami, sochami svatých ani samostatnými kapličkami. Výjimku tvoří novodobá kaple Panny Marie Pomocné na Žitkové – na Pitínských pasekách, kterou nechal v roce 1991 postavit kněz, jenž se na Žitkové narodil a který celý svůj život působil v Římě. Pravidelně se v ní konají bohoslužby. Kapličkami jsou opatřeny ve své přízemní části zvonice na Vyškovci a ve Vápenicích.

Nejdůležitějšími sakrálními objekty na Kopanicích byly zvonice. Nacházejí se ve všech kopaničářských obcích. Na rozlehlém a těžko dostupném horském teritoriu Karpat plnily také oznamovací funkci. Do daleka se nesoucí zvuk zvonů lidem oznamoval nejen klekání, ale i jiná nebezpečí, například požárů. Zvonice proto byly stavěny na nejvyšších místech v terénu, a staly se dominantami místní sídelní krajiny. Na Žitkové se nachází tradiční dřevěná zvonice z roku 1892. Ve Vápenicích dosud stojící starou zvonici nahradila nová zděná stavba. Novou zvonici místo původní mají také na Vyškovci. Zděná tradiční zvonice se nachází na Lopeníku.

Novodobá zvonice z roku 1992 ve Vápenicích.

Usedlost čp. 28 – z *nabíjanice*. Příklad nevhodně opravené střechy. Vápenice 2007.

Usedlost čp. 17 pocházející přibližně z 50. let 20. století. Vápenice 2007.

Usedlost čp. 58. Příklad chalupářské úpravy. Žitková – Koprvasy 2007.

Nevhodný příklad novodobého stavitelství. Lopeník 2007.

Autorka fotografií Olga Floriánová.

Kříže na Kopanicích jsou zastoupeny kovovými odlitky nebo novodobějšími křížemi z umělého kamene. Pozůstatek kovového kříže najdeme na Žitkové v lese, kde byl v roce 1976 zabit Rafael Juračka, majitel nedaleké usedlosti. Jiný kříž na Žitkové, u silnice Pod Lokovem, stojí na památku Stanislava Gorčíka, který se zde asi před čtyřiceti pěti lety zabil na motorce. Zvláštní důvod vedl na Žitkové ke vzniku dalšího kovového kříže na kamenné podezdívce. Nechali ho postavit nedaleko své usedlosti manželé Machalovi. Přáli si zde být pochováni.

Svaté obrázky zobrazují Pannu Marii. Jeden z nich, zpodobňující Pannu Marii Lurdskou, stojí podle pověsti na Žitkové v místě, kde strašovalo – zjevovali se zde, protože to bylo u potoka, vodníci a světloňši.¹⁰ Stavitelství moravských Kopanic je poznamenáno nerovnoměrným vývojem. Původní tradiční stavby se již prakticky nezachovaly, ale přesto objekty vznikající v pozdějším období na ně navazovaly. Charakterizuje je především přežívání starších stavebních forem, ojediněle až do druhé poloviny 20. století. Ve stejné době vznikají současně stavby moderní, zděné z pálených cihel nebo tvárnice, s rozvinutou vnitřní dispozicí – s dělením prostoru na několik místností s příslušenstvím – a zároveň se budují i archaické typy staveb předešlých vývojových forem – dvouprostorové roubené nebo hliněné objekty. Novými elementy v tradičním kopaničářském stavitelství ve 20. století se staly samostatně stojící pece na chleba, budování podsíňků, změna otopného systému a přeměna studených pitvorů ve vytápěné kuchyně a přeměna jizeb v ložnice, změna valbových střech

v sedlové a vytváření štítů s horizontálně kladenými deskami s nehraněnými hranami, dále pak hliněné omítky nahazované na stěnu mezi diagonálně připevněné větve, situování chlévů do pravého úhlu ke stavení, jednotné typy roubených krmníků pro vepře s kurníky nad nimi, průjezdné stodoly, seníky, sušírny, uzavírání prostoru dvorů. Charakteristickým prvkem pro Kopanice jsou vysoké vzrostlé stromy u všech drobných samostatných staveb.

Na Kopanicích vzhledem k izolovanosti regionu a nemajetnosti obyvatel se stavební úpravy neprováděly příliš často. Budovalo se a modernizovalo jen v případě potřeby. Přitom se vycházelo ze zkušeností předků, z praktické funkčnosti a využívalo se stavebního materiálu, jenž poskytovalo přírodní prostředí sídel. Z tohoto důvodu je většina staveb budována kombinovanými materiály – kámen, dřevo, nabitá hlína, hliněné nebo i pálené cihly. Konstrukce dochovaných objektů svědčí o vysoké řemeslné zručnosti stavitelů – například dokonale provedené tesařské vazby u roubených objektů či precizní vyzdívky z lomového kamene. Obyvatelé Kopanic žijící na horských samotách byly vždy odkázáni především na sebe, proto museli ovládat i mnohé stavební techniky. Sami si budovali hlavně drobnější stavby jako chlévky, krmníky, sušírny, pece apod.

Velkým problémem je technický stav dochovaných staveb. Zvláště dřevěné roubené objekty chátrají a opuštěné a neudržované rychle podléhají zkáze. Některé se doslova rozpadají, nebo jsou z nich již ruiny. Přitom by si mnohé z nich určitě zasloužily památkovou ochranu. Těžké životní podmínky zdejší oblasti vedly k vyhledávání kopaničářských obcí. Většina mladých lidí odešla za zaměstnáním a lepšími podmínkami do měst, ze starousedlíků zde zůstali hlavně starší lidé. Tradiční chalupy jsou proto z větší části neobydlené, pusté. Novým a velmi výrazným trendem je v současnosti na Kopanicích chalupaření. Značný počet usedlostí byl odkoupen k rekreačním účelům, a jsou tedy využívány jen sezónně. Objevují se i novostavby, které však svou formou – například objemem hmoty stavby, použitými materiály, nevhodnou barevností, tvarem a členěním střechy, úpravou okolí stavby apod. – působí ve zdejší krajině většinou velmi cizorodě a rušivě.

Jedinečné horské prostředí kopaničářských sídel s rozptýlenou zástavbou, krajina kultivovaná lidskou činností, výrazné kontrasty ve stavitelství a pořád ještě převládající soulad staveb s krajinou dávají této oblasti osobitý a neopakovatelný ráz.

Příspěvek vychází z výzkumu prováděného ve Slovákém muzeu v Uherském Hradišti v roce 2007 na základě grantového úkolu Ministerstva kultury „Identifikace a dokumentace tradičního lidového stavitelství ve Zlínském kraji – I. Uherskohradištsko“, který je realizován v rámci vládního usnesení č. 571/2003 „Koncepte účinnější péče o tradiční lidovou kulturu v České republice“.

Poznámky:

- 1 Viz přehled literatury.
- 2 J a n č á ř, Josef: *K vývoji lidového stavitelství na moravských Kopanicích*. Slovákco, 8, 1960, s. 2.
- 3 J a n č á ř, Josef: c. d., s. 1–2.
- 4 N i e d e r l e, Lubor: *Ves, obydlí, dům. Moravské Slovensko I*, Praha 1918, s. 41–44.
- 5 F r o l e c, Václav: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1974, s. 281–292.
- 6 D o b i á š, František: *Chalupy moravský Kopaničářů*. Časopis muzejního spolku Olomúckého, 33, 1892, s. 60.
- 7 J a n č á ř, Josef: c. d.
- 8 S r o v. – L a n g e r, Jiří: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm 1997, s. 10.
- 9 F r o l e c, Václav–V a ř e k a, Josef: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha 1983, heslo *podsiněk*, s. 168.
- 10 Podle Silvestry Michalčíkové (n. 1946), Žitková.

Literatura:

- D o b i á š, František: *Chalupy moravských Kopaničářů*. Časopis muzejního spolku Olomúckého, 33, 1892, s. 59–65.
- F r o l e c, Václav: *Lidová architektura na Moravě a ve Slezsku*. Brno 1973, 359 s.

- F r o l e c, Václav–V a ř e k a, Josef: *Lidová architektura. Encyklopedie*. Praha 1983, 359 s.
- J a n č á ř, Josef: *K vývoji lidového stavitelství na moravských Kopanících*. Slovácko, 8, 1960, s. 1–12.
- K u r i a l, Antonín: *Katalog lidové architektury. Okres Uherské Hradiště. Část 5.*, Brno 1986, 85 s.
- L a n g e r, Jiří: *Co mohou prozradit lidové stavby*. Rožnov pod Radhoštěm 1997, 236 s.
- M á č e l, Otakar–V a j d i š, Josef: *Slovácko. Architektonický vývoj vesnice*. Praha 1958.
- N i e d e r l e, Lubor: *Ves, obydlí dům. Moravské Slovensko I*, Praha 1918, s. 41–96.
- P a v e l č í k, Jan: *Mizející svět lidových staveb. Zemědělství na Kopanících, Malovaný kraj*, 6, 1977, s. 20.
- P a v e l č í k, Jiří: *Zemnice na moravských Kopanících*. Slovácko, 2003, s. 41–48.

Informátoři:

- Silvestra Michalčíková (n. 1946), Žitková
Josef Kubáník (n. 1951), Vápenice
David Prachař (n. 1981), Žitková
Rostislav Vráblík (n. 1948), Žitková
Božena Trtková (n. 1944), Žitková
Jiřina Pokorná (n. 1939), Vápenice
Eva Hargašová (n. 1953), Žitková
Edita Šopíková (n. 1973), Žitková
Zdeněk Zigo (n. 1955), Vápenice

Mgr. Olga Floriánová (n. 1965) je odbornou pracovnící Slovákého muzea v Uherském Hradišti, kde se zabývá úkoly v rámci Centra péče o tradiční lidovou kulturu Zlínského kraje. Ve svém odborném zájmu se věnuje lidové architektuře a lidové řemeslné výrobě.

Current State and Forms of Traditional Architecture in the Moravian Kopanice Region

Abstract

The article is based on the material acquired during the research of traditional architecture in the Uherské Hradiště region. It was undertaken by the Slováké Museum as a research project with participation of the Ministry of Culture. The study deals with the present state of traditional buildings in the region of Moravian Kopanice. Based on the concrete material, it offers generalizations regarding the present character of architecture in this region where many features of the traditional architecture have been preserved to this day, such as materials used, construction procedures, ground plans, backyard buildings, placement within surroundings etc. Descriptions of specific buildings are included. Those also deal with the present physical state of the buildings as well as their current purpose. Besides, the article informs about not only dwellings, but also sacral structures. The landscape around settlements and its current use are discussed. The most common materials used are deciduous lumber and nonburnt clay bricks (adobes). Clay serves as the building material mostly for the residential quarters, whereas lumber is used for farm buildings. Many log houses and wooden structures are hidden in the so-called „fur-coat“. The traditional disposition of more or less closed backyards has not been abandoned yet. New features include protection of a building by closed wooden cellars. Some small stand-alone structures are a rare feature, such as fruit driers or bread ovens. The immediate surroundings of those buildings is exceptionally valuable, not only for old trees and fruit orchards; the whole landscape is unique in its character. However, many of the precious traditional buildings have been abandoned and dilapidating. Some others serve as summer or weekend houses, sometimes renovated in unsuitable ways. Permanently inhabited houses tend to be exceptions.

Der aktuelle Zustand und die derzeitige Gestalt der traditionellen Bautechnik im mährischen Rodeckergebiet

Zusammenfassung

Der vorliegende Beitrag beruht auf dem Material, das bei einer Forschung der traditionellen Bautechnik im Gebiet von Uherské Hradiště gewonnen wurde. Die genannte Forschung wird im Rahmen der Grant-Projekte des Tschechischen Kulturministeriums vom Museum der Mährischen Slowakei durchgeführt. Die

Forschung konzentriert sich auf den aktuellen Zustand der traditionellen Bauten im mährischen Rodeakergebiet. Auf Grund des konkreten Materials bringt sie Verallgemeinerungen, die das heutige Bauwesen in dieser Region charakterisieren, wo viele von den traditionellen Bauformen–Material, Konstruktion, Grundfläche, Hofbebauung, Landschaftseinbettung u. ä.–bis in die Gegenwart erhalten geblieben sind. Im Beitrag werden einige konkrete Bauten und auch der aktuelle Gebäudebestand und Ausnutzung von Gebäuden beschrieben. Die vorliegenden Informationen betreffen nicht nur Wohnhäuser, sondern auch sakrale Bauten. Auch der Siedlungslandschaft und Raumordnung ist die Aufmerksamkeit gewidmet. Als Baumaterial werden Holz von Laubbäumen, nicht Lehmziegel oder Lehmstapfwände benutzt. Holz überwiegt bei Wirtschaftsbauten, Lehm bei Wohnbauten. Manche Holzbauten sind in einem so genannten Pelzmantel verpackt. Erhalten bleibt auch eine traditionelle Hofgestaltung, die zum großen Teil geschlossen ist. Ein neues Bauschutzelement stellen geschlossene Unterräume dar. Durch einen einzigartigen Charakter zeichnen sich zur Zeit allein stehende kleine Objekte wie beispielsweise Brotbackofen oder Obsttrockenanlagen aus. Von außerordentlicher Wichtigkeit ist sowohl die unmittelbare Umgebung der Häuser, die von alten hoch gewachsenen Bäumen und Obstgärten umgeben sind, als auch die ganze Siedlungslandschaft. Ziemlich viele wertvolle traditionelle Gebäude sind jedoch verlassen und werden baufällig. Ein Teil davon dient als Wochenendhäuser, einige wurden ungeeignet umgebaut und nur ausnahmsweise dienen welche zum Dauerwohnen.